

Михайличенко Д.Ю.,
канд. истор. наук, доцент
кафедри політичної економії
Харківський національний економічний
університет ім. С. Кузнеця

СЕМЕН КУЗНЕЦЬ І ХАРКІВСЬКА ВИЩА ЕКОНОМІЧНА ШКОЛА

Анотація. У статті надається спроба поставити факти харківського періоду біографії відомого економіста Нобелівського лауреата Саймона (Семена) Кузнеця (1901-1985) у контекст відомостей щодо харківської вищої економічної школи поч. ХХ ст. Аналізується навчальний план перших двох курсів Комерційного інституту, який закінчив С. Кузнець, особливості наукових поглядів провідних професорів і викладачів, курси яких мав відвідувати С. Кузнець. Особливу увагу звертається на академічний досвід, отриманий С. Кузнецом у галузях соціальної та економічної статистики й економічної методології.

Ключові слова: Саймон Кузнець, Харківський комерційний інститут, історія економічної думки.

Аннотация. В статье даётся попытка поставить факты харьковского периода биографии известного экономиста Нобелевского лауреата Саймона (Семена) Кузнеця (1901-1985) в контекст сведений о харьковской высшей экономической школы нач. ХХ в. Анализируется учебный план первых двух курсов Коммерческого института, который окончил С. Кузнец, особенности

научных взглядов ведущих профессоров и преподавателей, курсы которых имел посещать С. Кузнец. Особое внимание уделяется академическому опыту, полученному С. Кузнецом в области социальной и экономической статистики и экономической методологии.

Ключевые слова: Саймон Кузнец, Харьковский коммерческий институт, история экономической мысли.

Summary. The author attempts to put the facts of the Nobelist's Simon (Semen) Kuznets (1901-1985) Kharkiv period biography in the general context of our information about the Kharkiv Higher School of Economics at the beginning of XX century. We analyze curriculum of the first two courses in the Kharkiv Institute of Commerce, that Simon Kuznets attended during 1918-1921 and to discuss the distinctive features of its leading professors scientific views. Special attention is paid to the academic experience gained by Simon Kuznets in the field of social and economic statistics and economic methodology.

Key words: Simon Kuznets, Kharkiv Institute of Commerce, the history of economic thought.

Постановка проблеми. 14 жовтня 2013 р. Наказом Міністерства освіти і науки України Харківському національному економічному університетові було надано ім'я видатного економіста, Лауреата нобелівської премії з економіки Семена Кузнеця (1901-1985). Ініціатива із нового найменування вищого навчального закладу була висунута трудовим колективом та схвалена родиною лауреата – сином, професором Індіанського університету Полом Кузнецом та донькою Джудіт Штейн.

Чим обґрунтоване це рішення і що пов'язує постать С. Кузнеця із університетом? Це питання представляє не лише меморіальний інтерес, але й має більш широкий науковий контекст, будучи пов'язаним із дослідженням особливостей наукової методології С. Кузнеця.

Аналіз останніх досліджень. Факти українського періоду життя С. Кузнеця встановлені у низці праць В. М. Московкіна. Листування із родиною науковця дозволило виявити ключовий факт раннього етапу його академічної біографії – навчання у Харківському комерційному інституті (ХКІ). Через те, що сам С. Кузнець був украї стриманим у згадках про роки своєї молодості, до 2010 р. наші відомості про його навчання до еміграції у США й вступу до Колумбійського університету вичерпувалися короткою фразою у його нобелівській автобіографії: “своє університетське навчання я розпочав у Росії і завершив у Колумбійському університеті” та побіжною згадкою про навчання у “науковій гімназії у Харкові”, якої він припустився під час промови на ювілеї [1, 422]. Навіть те, що він народився у Пінську, а не у Харкові, як це автоматично твердили автори його біографій, випадково встановив М. Абрамовиц у 1986 р. запитавши у вдови вченого [14, 239]. Непевна лаконічність нобелівської автобіографії створювала, як виявилось, ґрунт для низки невірних висновків.

Пошук та дослідження інформації у архівах України дозволив напевне встановити про навчання Кузнеця та членів його родини у рівненському (1910-1915 рр.) та 2-му Харківському (1915-1918 рр.) реальному училищах [5; 6]. Було встановлено деталі біографії вчителів Кузнеця у вищій школі, професорів Харківського комерційного інституту. 2013 р. було вперше опубліковано магістерську роботу С. Кузнеця “Економічна система д-ра Шумпетера, яка розглядається та критикується”. Видання є зворотнім перекладом на російську мову із оригіналу, який зберігається у бібліотеці Колумбійського університету [3].

Історичну реконструкцію розвитку економічної науки й освіти у Україні початку ХХ ст. здійснено у роботах Е. Л. Лортикяна. Зокрема, у його ґрунтовній праці “Українські економісти першої третини ХХ ст.” вперше надано загальні обриси щодо розвитку нерадянської економічної думки України початку ХХ століття, охарактеризовано погляди її основних

представників, надано навчальні плани економічних вузів України у передреволюційний час.

Досить велику кількість публікацій присвячено власне науковому доробку С. Кузнеця. У роботах М. Абрамовіца, Р. Фогеля, М. Перлмана, Е. Ландберга та інших докладно аналізується внесок Кузнеця у економічну теорію. Проте, практично усі існуючі публікації характеризують американський період його творчості. Хоча досить частими є згадки про наявність переамериканського бекграунду у академічній біографії дослідника, який потребує згадки, через мовний бар'єр та недоступність історичних джерел, які перебувають на території України, у радянські часи, ця проблема залишалася практично недослідженою.

Зрештою, існує обширний, але розрізнений корпус праць, у яких аналізу піддано особливості розвитку економічної науки України на початку ХХ ст. та її порівняння із аналогічними науковими школами та напрямками континентальної Європи, Британії та США. Наприклад, тут слід відмітити цикл статей В. Барнетта щодо проблеми “російської історичної школи” у економіці.

Формулювання цілей статті. Зрештою, незважаючи на всю наявну кількість літератури, важко відповісти ким вірогідно був С. Кузнець у початковий період своєї академічної біографії: можливим прихильником меншовицького марксизму, як у то був переконаний М. Перлман [15, 1526], необтяженою “теоретичною упередженістю” *tabula rasa* із гарною підготовкою у емпіричних методах за Г. Вейлом [17], чи досвідченим і прекрасно підготовленим економістом з практичним досвідом статистичної роботи, у аналітичних підходах якого відчувалася належність до розвиненої академічної традиції, як зазначав А. Меддісон [16]?

Із метою відповіді на поставлені запитання, розділимо проаналізуємо навчальний план Харківського комерційного інституту, де навчався Кузнець, на окремі напрями та розглянемо їх, поставивши у їх контекст розвитку економічної науки поч. ХХ ст. та відомих рис наукової творчості С. Кузнеця.

Виклад основного матеріалу. Харківський комерційний інститут, як і переважна більшість вищих навчальних закладів України має тривалу історію реорганізацій. Він розпочав діяльність у 1912 р. будучи відкритим як Вищі комерційні курси, що діяли при Харківському комерційному училищі. У 1916 р. курси отримали власний навчальний корпус та збільшили контингент учнів до 1412 студентів та вільних слухачів обох статей із викладацьким складом у 58 чоловік [7, 25; 8, 43]. Відтоді, при наборі у 1000 студентів загальний контингент учнів мав зрости у 1920 р. до 4 тис. осіб. 29 березня 1916 р. спеціальним законом курсам було надано статус Комерційного інституту [8, 41].

У інституті діяв один факультет – економічний. За навчальним планом, викладання велось на 4-х курсах. 1-й та 2-й курси надавали базову економічну освіту. На 3-му та 4-му проводилася спеціалізація за підвідділами: економіко-комерційним, педагогічним, банково-страховим із групами банковою та страховою, місцевого господарства, промисловим із гірничо-промисловою групою.

Відповідно до витягу із семестрових відомостей, Семен Кузнець вступив до Харківського комерційного інституту восени 1918 р. та продовжував навчання щонайменше до липня 1921 р., склавши іспити за 1-й та, частково, 2-й курси. У табл. 1 надано відомості про навчальні курси 1-го та 2-го курсів та викладачів, які їх читали (курсивом виділено дисципліни, з яких Кузнець отримав оцінки).

Таблиця 1

Навчальні дисципліни 1-го та 2-го курсів Харківського комерційного інституту

1-й курс	
Богослов'я	проф., протоієрей Н. С. Стелецький
<i>Політична економія</i>	проф. П. І. Фомін

<i>Історія економічних вчень у зв'язку із історією господарського побуту</i>	проф. В. Ф. Левитський
<i>Загальна теорія права</i>	проф. О. М. Фатєєв
<i>Державне право загальне і російське</i>	проф. М. І. Палієнко
<i>Комерційна арифметика</i>	викл. О. М. Серіков
<i>Землезнавство</i>	викл. І. І. Попов
Російська історія	проф. В. І. Савва
Загальна історія	викл. М. С. Гольдін
Практичні заняття із політичної економії	проф. П. І. Фомін
- загальної теорії права	прив.-доц. В. С. Трахтенберг
- рахівництва	викл. П. М. Соколов та О. М. Серіков
2-й курс	
Економічна політика	проф. М. М. Соколов
<i>Статистика</i>	проф. О. М. Анциферов
Економічна географія	проф. П. І. Фомін
Цивільне право	проф. С. є. Сабінін
Адміністративне право	проф. О. А. Раєвський
Рахівництво	П. М. Соколов
Вища математика	викл. В. Х. Даватц
Теорій імовірностей	проф. С. Н. Бернштейн
Спец. курс політичної економії	прив.-доц. І. А. Трахтенберг
<i>Практичні заняття із статистики</i>	проф. О. М. Анциферов
- політичної економії	прив.-доц. І. А. Трахтенберг
- цивільного права	прив.-доц. В. І. Серебровський
- вищої математики	викл. В. Х. Даватц
- спец. курсу політичної економії	прив.-доц. І. А. Трахтенберг

Таблиця відповідає навчальному плану за станом на 1916-1917 рр. відомо, що курс державного права замість проф. М. І. Палієнка читав проф. О. Р. Гюнтер. У 1918 – 1920 рр. навчальний план зазнавав певних змін через обставини Громадянської війни. Глибину цих змін можливо оцінити лише за непрямими відомостями, адже архів комерційного інституту було знищено у 1941 році. Відомо, що деякі професори евакуювалися під час першого та другого наступу більшовиків навесні 1919 р. та у жовтні 1920 р. Друга евакуація носила масовий характер, і не всі із тих, хто виїхав, відновили роботу у 1921 р. У весінньому семестрі 1919 р. навчальний план зазнавав змін через активні, але поки що поверхневі реформи більшовицького уряду; міська преса повідомляла про спроби об'єднати вузи Харкова та ввести до навчальних планів “соціально-економічні” дисципліни марксистського толку. У кінці 1919 р. роботу інституту було суттєво дезорганізовано через позбавлення його будівлі та бібліотеки. Нормальний хід занять було відновлено лише у 1922 році.

Реорганізація ХКІ у 1921 р. була свого роду помстою нової влади за активну громадянську позицію професорів. Традиційно, серед викладацького корпусу інституту були сильними позиції Партії народної свободи (кадетів). Влітку-восени 1919 р. викладачі Харкова, об'єднані у Академічний союз, брали участь у діяльності ОСВАГ – установи Добровольчої армії, яка відповідала, зокрема, за контррозвідку та пропаганду. У ХКІ проводилися численні відкриті лекції та публічні заходи із викриття більшовицької ідеології.

На основі наданих родиною С. Кузнеця документів можна впевнено казати про навчання С. Кузнеця на перших двох курсах ХКІ, про його наміри щодо подальшої спеціалізації можливі лише припущення.

Характерна структура навчального плану ХКІ відразу наводить на думку про впливи німецької академічної традиції та німецької історичної школи у економіці. У плані ми бачимо характерне для них поєднання економічних, правових та історичних дисциплін. На ту ж думку наводять академічні

біографії провідних професорів ХКІ – Левитського, Анциферова, Соболева. Ключову роль відігравали чотири навчальні курси: політичної економії, історії економічних вчень у зв'язку із історією господарського побуту, економічної політики та статистики.

Історію економічних вчень у зв'язку із історією господарського побуту читав виходець із сім'ї священика Київської губернії В.Ф. Левитський (1854 - 1939). Після закінчення філософського класу духовної семінарії навчався в Новоросійському університеті (1881), де сильний вплив на нього справив молодий економіст А. С. Постніков, народник і прихильник селянської громади. По закінченні університету, два роки В.Ф. Левитський стажувався в університетах Гейдельберга і Берліна. У 1882 р в Берліні він брав участь у заняттях економічного семінару Г. фон Шмоллера. Практика тривалих закордонних стажувань, переважно у Німеччині та Франції, для молодих вчених була загальним правилом того часу. Із чисто фактологічного боку, ця обставина могла обумовлювати зв'язок його методологічних позицій з історичною школою. Це ж можна сказати і про інших провідних професорів економічного блогу ХКІ. У їх академічних біографіях виразно простежується щось спільне. А.Н. Анциферов (1867 - 1942) був випускником юридичного¹ факультету Московського університету (1890) і учнем російського економіста О.І. Чупрова. О.І. Чупров, в свою чергу, в 1872 р стажувався в Лейпцигу, де слухав лекції ще одного лідера історичної школи В.Г.Ф. Рошера. У 1899 - 1902 рр. Анциферов стажувався в Німеччині, відвідуючи семінар Й. Конрада; вдруге, у Німеччині та Франції, - вивчав кооперацію під керівництвом І. Конрада, Д. Брентано, Ш. Жида, фон-Майера. Учнем А.І. Чупрова був і М.Н. Соболев, також закінчив юридичний факультет Московського університету (1891) і минулий дворічне стажування в університетах Німеччини в 1896 - 1897 г.

---

¹ Економічні науки за навчальними планами дореволюційних університетів вивчалися на кафедрах юридичних факультетів.

Курс Левитського “ Історія економічних вчень у зв’язку із історією господарського побуту”, виданий як підручник, виявився комерційно успішним та видавався двічі, у 1907 та 1914 рр. О. І. Чупров, автор аналогічного підручника, навіть видав спеціальний додаток до свого курсу, із матеріалом, адаптованим під курс Левицького [13]).

Курс будувався на характерній для історичної школи тезі про історичну обумовленість та змінюваність господарчих форм та про зв’язок економічних доктрин із історичним контекстом їх виникнення, тобто із сучасними до них особливостями економічного розвитку. В. Ф. Левитський розглядав послідовні стадії натурального, міського та народного (грошового, капіталістичного) господарства. Провідні течії економічної думки, від давньогрецької до німецького державного соціалізму А. Вагнера і австрійської школи аналізувалися паралельно.

У центрі уваги В. Ф. Левитського як вченого були питання сучасної йому економічної методології. Темою його дисертації, захищеної *pro venia legendi* в Ярославському юридичному ліцеї у 1885 р. було “Питання про метод політичної економії у новітній німецькій літературі”. У 1890 р. у Московському університеті він знов захистив розширене дослідження “Завдання та методи науки про народне господарство” [4].

Про теоретичний кругозір В. Ф. Левитського свідчить кількість посилань, що налічують згадки на 110 європейських та російських авторів. Табл. 2 представляє перші за кількістю згадок 20 осіб, на які приходить 70 % усіх посилань у роботі.

Кількість посилань на авторів у роботі В. Ф. Левитського “ Завдання та методи науки про народне господарство”

Knies, Karl	75
Mill, John Stuart	70
Smith, Adam	62

Schmoller, Gustav von	55
Menger, Carl	52
Rodbertus, Karl	38
Ricardo, David	36
Cliffe Leslie, Thomas	35
Brentano, Lujo	29
Dargun, Lotar	29
Dietzel, Heinrich	28
Sax, Emil	28
Cairnes, John	26
Ingram, John	26
Wagner, Adolph	26
Roscher, Wilhelm	22
Kautz, Julius	21
List, Friedrich	21
Marx, Karl	18
Schäffle, Albert	16
Інші	307

Серед найбільш згадуваних авторів переважають представники історичної школи, класичної школи політичної економії, катедр соціалізму та марксизму. Переважно цей “чотирикутник” (класична школа – австрійська школа – історична школа – катедр соціалізм) і розглядає Левитський.

Особливе ставлення В. Ф. Левитського до Дж. Ст. Мілля пояснюється тим, що за власним зауваженням В. Левитського, покоління російських економістів 1860 - 1870-х рр., до якого належав і він сам, було виховане на працях Мілля. Перекладену на російську мову роботу Мілля “Основи політичної економії” в 1860 р. опублікував, супроводивши своїми

коментарями, “володар дум” російської інтелігенції М.Г. Чернишевський. , що зумовило симпатії освіченої молоді того часу.

В основі висновків В. Ф. Левитського є дихотомія економічної теорії та економічної політики. Або, якщо бути більш точним, він наполягає на вирізненні теорії, політики і історії в економіці, відповідно до дослідницьких завдань, які ставила перед собою та чи інша економічна доктрина. Так, австрійська школа представляла “чисту теорію”, тоді як меркантилізм – “чисту політику”, марксизм і класична школа дотримуючись єдиної методології економічного аналізу робили принципово різні оціночні та практичні висновки. Історична школа, методологія якої була чужою як класичній школі, так і соціалізму, була на близьких до соціалізму позиціях щодо практичної політики. Елімінуючи небажане змішування “теоретичної та прикладної точок зору” можна було б досягти синтезу існуючих економічних підходів та створити “дійсно наукове” економічне знання, побудоване на загальних закономірностях.

Більш важко визначити теоретико-методологічні основи, на які спирався П. І. Фомін (1873-1936). Він був людиною дещо іншого кола і іншого покоління ніж В. Ф. Левитський. Фомін належав до покоління 1890-х рр., він навчався у Московському та Харківському університетах, але не робив від початку академічної кар’єри. У 1897-1898 рр. П. І. Фомін працював у земській статистиці, а з 1899 по 1917 рр. – був завідувачем відділом статистики Ради з’їздів гірничопромисловців Півдня Росії та близьким співробітником голови Ради з’їздів М. фон-Дітмара.

До викладання у Харківському університеті та Комерційному інституті П. І. Фомін приступив у 1912 р. Магістерською дисертацією Фоміна був перший том його труда “Гірнична і гірничозаводська промисловість півдня Росії” [10], де з історичної точки зору розглядався процес розвитку металургії та видобувної промисловості Донбасу.

На жаль, виданих конспектів або програми курсу політичної економії Фоміна не існує. Якщо припустити, що він був близьким до аналогічного

навчального курсу, виданого у 1919 р. проф. М. М. Соболевим, колегою та близьким співробітником П. І. Фоміна, курс мав мати типову для свого часу структуру, складаючись із трьох розділів: “Вчення про виробництво”, “Теорія розподілу суспільного доходу”, “Теорія обміну” та наслідуючи схему усе того ж Дж. Ст. Мілля [9].

Але більш вірогідним є, що зміст навчальних курсів П. І. Фоміна більше відображує виданий конспект його лекцій “Нариси економічного описання Росії” (економічної географії – 1914) та виданий текст його вступної лекції до викладання на Харківських вищих комерційних курсах “Про синдикати і трести: предмет і завдання вчення про синдикати і трести” [11; 12]. У цих лекціях ми бачимо досить оригінальний для свого часу авторський підхід, якій досить далеко відійшов від схеми Дж. Ст. Мілля. Він є відображенням досвіду Фоміна, як людини, яка брала участь у конкретній діяльності об’єднання великих корпорацій – у дослідженні ринків і корпоративних фінансів, розвиткові секторальної статистики, виробленні спільної політики підприємств галузі.

Фомін близько підходить до вироблення структурного підходу до дослідження господарства. Він аналізує його у розрізі підприємств, галузей та економічних районів. Фомін робить піонерську для вітчизняної економічної думки роботу у виробленні теорії фінансово-промислових об’єднань, аналізує передумови їх виникнення, засади організації, політику. Фомін систематично досліджує статистичні показники, що характеризують галузеву та секторальну динаміку виробництва у економіці.

Проаналізувати структуру посилань у праці Фоміна важче, ніж у праці Левицького. Серед них багато робіт російських авторів, присвячених окремим ситуативним питанням. Серед теоретиків економічної думки згадуються праці М. І. Туган-Барановського (“Промислові кризи”) та В. Леніна (“Розвиток капіталізму в Росії”). Проблематика розвитку знаходиться у центрі уваги Фоміна.

Багато уваги він приділяє економічним кризам. Особливо, промисловій кризі 1899-1902 рр., яка призвела до низки резонансних подій включно із банкрутствами фінансово-промислових імперій фон-Дервіза і Мамонтова, панікою на Петербурзькій біржі та самогубством організатора першого російського концерну І. К. Алчевського. Усе це Фомін мав можливість спостерігати перебуваючи близько до центру подій. Фомін поділяє схему розвитку економічного циклу М. І. Туган-Барановського (визначену коливаннями платоспроможного попиту та інвестиційним циклом) та бачить фундаментальну причину кризи 1899-1902 рр. у секторальній диспропорції – невідповідності рівнів розвитку промисловості та сільського господарства, коли останнє не забезпечувало платоспроможного попиту на продукцію індустрії.

У 1914 р за рапортом Фоміна при Вищих комерційних курсах був організований Кабінет економічного вивчення Росії. Цей підрозділ мав скромний статус навчально-допоміжного установи при курсах. Однак його створенням від початку переслідувалися більш амбітні цілі. Концепцію діяльності кабінету П. І. Фомін виклав у статті “Економічне вивчення Росії: До питання про заснування» Інституту економічного вивчення Росії””. Явним прикладом, який надихав Фоміна, був Кільський інститут світової економіки, який почав діяти в тому ж 1914-му році. Кабінет мав невеликий за чисельністю технічний персонал, але, залучивши до робіт наукових співробітників з числа випускників і здібних студентів, а також формуючи з них дослідницькі групи за окремими напрямками, мав можливість істотно розширити масштаб робіт. Метою Кабінету було заявлено збирання та систематизація статистико-економічних відомостей, що характеризують промислову, торговельну та фінансову життя Росії. З березня 1915 р. почали публікуватися Бюлетені Кабінету, які містили статистичні зведення і графіки динаміки основних показників народного господарства Росії за 26 розділами. Бюлетені виходили 10 разів на рік російською, французькою, англійською мовами і розповсюджувалися за передплатою.

Кабінет проводив дослідницькі програми в інтересах комерційних фірм, громадських об'єднань і державних відомств. Повідомляючи про діяльність Кабінету, особливий акцент П. І. Фомін робив на роботах із застосуванням методів математичної статистики – “цій роботі слід надати особливе значення беручи до уваги, що робота ця, представляє вкрай цікаве застосування методів наукового аналізу до статистичних даних, що характеризують живу економічну дійсність - промисловий розвиток Росії, - має цінність і з практичної, і з науково-педагогічної точки зору”. Кабінет з його бібліотекою, картотеками і архівом статистико-економічних відомостей щодо гірської і гірничозаводської промисловості Росії був відкритий для занять всіх бажаючих студентів. Участь С. Кузнеця в дослідницьких проектах Кабінету не може бути підтверджено документально. Але його знайомство з діяльністю цієї установи, якій надавали велике значення щодо змісту навчальних курсів ХКІ, можна вважати безсумнівним.

Період навчання С. Кузнеця прийшовся на революцію у теорії статистики, що, зважаючи на науковий “профіль” нобелівського лауреата заслуговує на окрему увагу. У галузі фундаментальної математики й теорії імовірності російські математичні школи досягли визначних успіхів, зважаючи на праці П. Л. Чебишева, О. М. Ляпунова, А. А. Маркова (свій варіант центральної граничної теореми О. М. Ляпунов опублікував працюючи у Харкові). Але академічна математика Петербурзької школи справляла порівняно невеликий вплив на розвиток наук, які не належали до природничих, зокрема, соціальної та економічної статистики.

Методологія статистичного дослідження у Україні поч. ХХ ст. залишалася досить примітивною, тривалий час залишаючись під виключним впливом теоретичних робіт А. Кетле. Авторитет “соціальної фізики” і теорії “середньої людини” Кетле серед російських вчених др. пол. ХІХ ст. можна було порівняти із авторитетом робіт Дж. Ст. Мілля, та не менш тісно була пов'язаною із світоглядними, ідеологічними та політичними вподобаннями. Методологія статистичного дослідження, яка була представлена у популярних

університетських підручниках кін. XIX - поч. XX ст. Ю. Е. Янсона, О. І. Чупрова, О. М. Анциферова була майже виключно якісною. Передумовою отримання дієвих результатів вважалася наукова “інтуїція” дослідника. Схема статистичного дослідження спиралася на “логічний аналіз” та у душі законів логіки у викладі Дж. Ст. Мілля.

В 1909 р. в Росії із величезним резонансом у наукових колах виходять “Нариси із теорії статистики” О. О. Чупрова – сумбурна та дещо плутана робота, завданням якої, по суті, було примірити самого її автора – О. О. Чупрова та російських статистиків із революційними роботами К. Пірсона та його послідовників. Застосування нових підходів у статистиці потребувало зміни наукової парадигми: зокрема, відмови від тісно пов’язаного із народництвом матеріалістичного детермінізму XIX ст. на користь імовірного мислення та переходу від концепції “середніх величин” до аналізу розподілів. Зміна парадигми викликала палку дискусію із вираженим політичним забарвленням між представниками Петербурзької та Московської математичних шкіл.

Професор О. М. Анциферов, який викладав у ХКІ був автором одного з чотирьох масових вузівських підручників із статистики, що видавалися на початку XX ст. та витримали декілька видань. Підручник Анциферова 1911 р. у теоретичному плані цілком повторює схему Янсона-Чупрова, спираючись на вчення про “соціальну фізику” та “середню людину – центр ваги соціального тіла” [2]. У виданні 1919 р. Анциферов відходить від безумовного спирання на Кетле, переносячи центр ваги на “сучасну математичну школу” у статистиці та розширюючи розділи щодо математико-статистичного аналізу, зокрема, викладаючи теорію кореляції.

Висновки. Знайомство Кузнеця із широким фундаментальними курсами економічної теорії та історії економічної думки виключає припущення щодо його “теоретичної неупередженості” та пояснює глибоку ерудицію, яку завжди відзначали сучасники вченого. Намагаючись надати оцінку “харківському” періоду академічної біографії С. Кузнеця щодо того впливу,

який навчання у Харківському комерційному інституті справило на його науковий світогляд ми опиняємося перед складним (і у той же час дуже простим) завданням через очевидну схожість тих тенденцій у розвитку економічної науки, які репрезентували його вчителі у Харкові та у США. У. К. Мітчелл, науковий керівник Кузнеця у Колумбійському університеті, людина про великий інтелектуальний борг перед яким С. Кузнець казав у своїй нобелівській автобіографії, був представником класичного інституціоналізму – течії, яка теж зазнавала під час свого становлення сильних впливів німецької історичної школи. Щоправда, так званого “юного” її покоління. Несприйняття абстрактного моделювання у економічному дослідженні ядро простежується у позиції Мітчелла; у той же час цей дослідницький метод зовсім не відстежується в роботах харківських вчених. І У. К. Мітчелл і П. І. Фомін підкреслюють значення індуктивного знання та виявляються похідне від цього розуміння необхідності накопичення емпіричної інформації щодо економічних явищ. У. К. Мітчелл організатор та керівник Національного бюро економічних досліджень уособлював ту же тенденцію, що й П. І. Фомін із Кабінетом економічного дослідження Росії. Тенденція щодо структурного аналізу у економіці, інтерес до економічних криз були рівною мірою властиві і Мітчеллу і Фоміну. Аналіз економічних процесів у їх розвитку, побудова довгих часових рядів динаміки, ідея розвитку була, вірогідно, більш властивою “харківській” школі, і виявлялася у роботах С. Кузнеця американського періоду його академічної біографії. Зрештою, говорячи про використання Кузнецем математико-статистичних методів дослідження, яке вже у кінці 1920-х-1930-ті рр. надало йому змогу відкрити так звані “хвилі Кузнеця” у середньострокових коливаннях показників кон’юнктури, слід враховувати про включеність харківських вчених у динаміку змін у теорії статистики, яку важко відслідкувати через брак джерел, і про яку можна судити за непрямими свідченнями.

С. Кузнець є представником та носієм наукової традиції, яка збагатила економічну науку США, сприявши її плідному розвитку у ХХ ст. Нажаль, у

Україні ця традиція була позбавленою можливостей до плідного розвитку у наслідок подій 1917 р.; її відродження стало можливим лише у час відновлення університетської економічної освіти на переломі ХХ – ХХІ ст.

Література

1. Kuznets S. Economic development, the family, and income distribution : selected essays / S. Kuznets – Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1989. – viii, 463 p.
2. Анцыферов А. Н. Курс элементарной статистики. Пособие к лекциям / А. Н. Анцыферов – 2-е изд. Ч. 1. – Харьков Тип. Б. Бенгис, 1911. – 451, 27 с. .
3. Кузнец С. Экономическая система д-ра Шумпетера, излагаемая и критикуемая / С. Кузнец // Кузнец С. Экономическая система д-ра Шумпетера, излагаемая и критикуемая; Перлман М. Две фазы заинтересованности Кузнеца Шумпетером / Сост. д-р геогр. наук, проф. В. М. Московкин, канд. истор. наук Д. Ю. Михайличенко, перев. Е. Е. Перчик; Под ред. д-ра экон. наук, проф. В. С. Пономаренко Харьков: ИД "ИНЖЕК", 2013. – С. 35-109.
4. Левитский В. Ф. Задачи и методы науки о народном хозяйстве / В. Ф. Левитский – Ярославль: Типо-лит. Г.В. Фальк, 1890. – VI, 254 с.
5. Московкин В. М. Неизвестный Семён Кузнец: учёба в Харькове / В. М. Московкин // Universitates - Университеты: Научно-популярный журнал. – 2010. – № № 1. – С. 52-65.
6. Московкин В. С., Т. Обучение братьев Семёна и Соломона Кузнец в Ровенском реальном училище / В. С. Московкин, Т. // Новий Колегіум. – 2012. – № № 2. – С. 75-94.
7. Отчёт Харьковского коммерческого института за 1916-1917 учебный год. / Харьковский коммерческий институт // Известия Харьковского коммерческого института. – 1918. – № № 1. – С. 15-77.
8. Пономаренко В. С. Нариси з історії Харківського національного економічного університету: Монографія / В. С. Пономаренко, Д. Ю. Михайличенко, В. Є. Єрмаченко and О. А. Сахно; Под ред. Під заг. ред. В. С. Пономаренка. – Харків: Видавничий Дім «ИНЖЕК», 2005. – 328 с.
9. Соболев М. Н. Политическая экономия : Элементарный учебник для кооперативных школ, народных университетов, коммерческих училищ и для самообразования / М. Н. Соболев – Харьков Союз, 1919. – 216 с. — (Школьная библиотека / Под ред. Д.Г. Нанадиади).
10. Фомин П. И. Горная и горнозаводская промышленность юга России : в 2 т. Т.1. История горной и горнозаводской промышленности юга России со

времени возникновения до восьмидесятых годов прошлого века / П. И. Фомин – Харьков Хозяйство Донбасса, 1915. – vi, 487 с.

11. Фомин П. И. О синдикатах и трестах: предмет и задачи учения о синдикатах и трестах : пробная лекция, прочитанная 15 ноября 1911 г. в имп. Харьковском университете / П. И. Фомин – Харків: Типографія Б.Г. Бенгис, 1912 –39 с.

12. Фомин П. И. Очерки экономического описания России : из курса лекций, читанных на высших коммерческих курсах Харьковского купеческого общества в 1913-1914 гг. / П. И. Фомин – Харьков: Типографія Б.Г. Бенгис, 1914. – v, 181 с.

13. Чупров А. И. Конспект дополнений к курсу политической экономии : составлено применительно к программе профессора В.Ф.Левитского / А. И. Чупров Харьков: Издание Л. Лысенкова, 1913. – 66 с.

14. Abramovitz M. Association Notes: In Memoriam: Simon Kuznets (1901-1985) / M. Abramovitz // The Journal of Economic History. – 1986. – Т. Vol. 46, – № No. 1 (Mar., 1986). – pp. 239-246.

15. Kapuria-Foreman V. An Economic Historian's Economist: Remembering Simon Kuznets / V. Kapuria-Foreman and M. Perlman // The Economic Journal. – 1995. – Т. Vol. 105, – № № 433 (Nov., 1995). – pp. 1524-1547.

16. Maddison A. Contours of the World Economy and the Art of Macro-measurement 1500–2001 : Ruggles Lecture, IARIW 28th General Conference, Cork, Ireland August 2004 [Электроний ресурс] — Режим доступа:

<http://www.ggdc.net/Maddison/articles/ruggles.pdf>

17. Weyl E. G. Simon Kuznets: Cautious Empiricist of the Eastern European Jewish Diaspora / E. G. Weyl // Simon Kuznets, Jewish Economies: Development and Migration in America and Beyond ? Volume I: The Economic Life of American Jewry / Edited by Stephanie Lo and E. Glen Weyl New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2011. – xv-lv.